

A KULTÚRAAZONOS PEDAGÓGIA FELÉ - A CSALÁDI SZOCIALIZÁCIÓ ÉS A KOGNITÍV FEJLŐDÉS SAJÁTOSSÁGAI ROMA CSALÁDOKBAN

A kutatás célja és módszerei

A **kutatás célja** olyan új területek feltárása és olyan új ismeretek megalapozása volt, melyek *közvetlenül is* hasznosíthatók egy multikulturális pedagógiai gyakorlat kialakításában, vagy már létező multikulturális iskolák szervezetfejlesztésében, programjaik továbbfejlesztésében. Ehhez (a szakirodalomra és saját oktatási tapasztalatainkra alapozva) a csoport eredete, az integráció- asszimiláció, továbbá az életforma tekintetében különböző romacsoportok vizsgálatán belül a következő nagyobb témakörök kutatását tartottuk fontosnak: 1. a közösségi emlékezet, 2. a családi szocializációs rendszer jellemzői, a családi minták átörökítése, 3. a kognitív fejlődés sajátosságai és a tanulási stílusok.

Az *emlékezetkutatásban* arra a kérdésre kerestük a választ, hogy meddig terjed az emlékezet, és mit őrzött meg a közelmúlt eseményeiből egy hagyományosabb és egy asszimiláltabb roma csoport néhány tagja, hogy a múltból való beszédnek milyen helyzetei és formái vannak, illetve hogy a múltkonstrukció nem cigány közösségekben- családokban fellelhető narratív formái és azok szerveződése milyen roma elbeszélésekben jelennek meg. Az is fontosnak tűnt, hogy miként történik a hagyományörökítés ott, ahol az emlékezetre (a múlt) utaló verbális közlések és interakciók kevésbé sűrűk.

A *családkutatásban* –nagyon kevés összehasonlító vizsgálat lévén- elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a modernizáció hogyan érintette a roma és a nem roma családokat¹, miben különböznek egymástól és miben hasonlítanak egymáshoz a társadalmi *változásokhoz való alkalmazkodás* során kialakult *hibrid* család-változatok, továbbá hogyan rétegződnek maguk a roma családok a családi variációk főbb típusai szerint. Leíró szinten a kérdés egyfelől az volt, hogy mi jellemzi a különböző roma családok szocializációs rendszerét ma, másfelől az, hogy mi *változik*, illetve milyen minták *örökítődnek* az egyes generációk között?

A *kognitív fejlődés* témában felvetett általános *kérdés*, melynek hangsúlyai már magának a kutatásnak a során is módosultak a következőképpen fogalmazódott meg: van-e bármilyen sajátos abban, ahogyan a roma gyermekek kognitív fejlődése zajlik, találhatók-e olyan sajátos tanulási stratégiák illetve stílusok, amelyek inkább a cigány gyermekekre jellemzőek?

Az emlékezetkutatás Sarudon és Magyargécen, a családkutatás Budapesten, Magyargécen, Zalakomárban (Zalakaroson és Zalacsányban), a kognitív kutatás Budapesten, Budaörsön, Magyargécen és Ópályiban folyt. A települések kiválasztásában a település típusát (város-kisváros-falu) és a romacsoport jellegét (magyar cigány-oláh cigány- beás cigány) vettük figyelembe. Ugyanakkor

¹ A közvetlen összevetésre a 2001-2004 közt folyó Modernitás és család c. ugyancsak OTKA kutatás adott lehetőséget.

szándékunk ellenére nem sikerült mindhárom részkutatást ugyanazokon a helyszíneken lefolytatni. Ez részben tartalmi okokra vezethető vissza (így például a kognitív fejlődés témában korábbi összehasonlításra alkalmas kutatási adatok álltak rendelkezésre), de szervezési-technikai problémákból is eredt (a kezdeti folyamatos nehézségek és újrakezdések után olyan helyeket kerestünk, ahol a résztvevő kutatók korábbi felhasználható kapcsolatokkal- tapasztalatokkal rendelkeztek).

A kérdések jellegéből következően a kutatás módszerei között antropológiai, szociológiai és pedagógiai módszerek egyaránt szerepeltek (résztvevő megfigyelés, családfa és többgenerációs adatfelvétel, strukturált és mélyinterjúk, feladatlapok stb.). A családkutatásban az összehasonlíthatóság érdekében a Modernitás és család c. többgenerációs kutatás interjútervének átdolgozott változatát használtuk, hasonlóképpen a feladatok közt is volt néhány, már más kutatás során kipróbált és bevált feladat.

Terveink szerint készültek az emlékezetkutatás interjúi. Ugyancsak a terveknek megfelelően 40-45² családban vettünk fel interjút több családtaggal, ahol lehetett, mindhárom generációban³. Az interjúk mind a két részkutatásban változó idejű és gyakoriságú (több héttől akár több hónapig is terjedő) megfigyelésekkel egészültek ki. A roma gyermekek természettel kapcsolatos elképzeléseinek, tudásrendszereinek megismerése feladatlapos kikérdezésre épült, ebben 173 harmadik osztályos (27 roma), valamint 531 hatodik osztályos (39 roma) tanuló vett részt. A tanulási stratégia vizsgálatot 6., 7. és 8. évfolyamra járó általános iskolás tanulók bevonásával végeztük, végül is 129 (51 cigány és 78 nem cigány) tanuló feladatlapját lehetett értékelni.

A kutatás eredményei

Az emlékezetkutatás

A sarudi⁴ és a magyargéci kutatás a kutatók megközelítésének különbségeiből eredően a múlthoz való viszony más-más területeit kiemelő, de egyaránt fontos, egymást kiegészítő eredményekkel zárult.

Sarudon történetileg három nagyobb cigányközösség él, az egykori zenészek és „oláhcigányok”, illetve azok, akik a környező településekről költöznek be ma is. Ilyenformán az egyes csoportokban egymásról és a helyi nem cigány társadalommal való együttéléstről is más-más tapasztalatok halmozódnak fel, és az akkulturációnak is más-más formái jelennek meg.

Az egykori zenészek (többségük már nem él a faluban) és „oláhcigányok” személyes élettörténete összekapcsolódik egymással, a település, illetve a szűkebb közösség történetével. A *narrációk lineárisak*, kirajzolódnak bennük az egykori csoporthatárok, az elbeszélések szereplői, egyben egymásra vonatkoztatott (változó perspektívájú) referenciái: a „parasztok”, a zenészek és az „oláhok”.

² A bizonytalanság oka, hogy a családhatárokat nehéz megvonni.

³ A magas és korai mortalitás miatt a középgenerációnak már lehetnek kisgyerekek unokái, de már nem élnek a szülei.

⁴ A sarudi kutatást Horváth Kata és Kovai Cecilia végezte.

De Sarudon egyaránt oláh cigányként emlegetik a régi idők *nem* muzsikos cigányait és a mai bevándorlókat, akiknek szemben a muzsikosokkal és a régi „oláh cigányokkal” „nincs múltjuk”. Az elbeszélésekben a zenész és az egykori oláh cigány pozíciók folytonosan változnak, és csak egy terepen, a *munka világában* tesznek szert közös jelentésre. A mai viszonyokban e két hajdani csoport elhatárolódása egyébként sem meghatározó. A történetek által megrajzolt emlékezeti tér, a történetek és a személyes kapcsolatok ellenére - úgy tűnik- a különböző elbeszélésekből mégsem áll össze egy vagy több olyan kollektív emlékezettörténet, amelyre hivatkozva azt mondhatnánk, hogy e mentén szerveződik a sarudi romák, vagy azok különböző csoportjainak közös identitása. Az elvándorlás miatt feltehető, hogy - ha egyáltalán- a családi emlékezet lesz az a hely, ahol ezek a történetek folytatódnak, ahonnan előhívhatóak és identitásképző elemmé válhatnak.

A betelepülő romák a helyiek leírásában csak úgy szerepelnek, mint akik átmenetileg, egy-egy alkalomra érkeznek a községbe. Ez annál is különösebb, mivel ezeket a családokat a régiekkel ma már számos rokoni kapcsolat fűzi egybe, vagyis a *tényleges csoporthatárok* és azok *reprezentációi* nem fedik egymást. A bevándorlók nem történetet-élettörténetet mesélnek, náluk a beszéd elsődleges tétje nem egy saját álláspont előadása (a jelenlét a beszédben egyébként sem elsősorban a megszólaló által behozott információk tartalma szempontjából fontos), hanem sokkal inkább a saját *jelenlét a különböző viszonyokban* (viszonyokhoz) *történő alakítása*: a megbeszélések, a viták mindig elsősorban egy viszonyrendszert jelenítenek meg, „olvasnak újra”, és alakítanak. Ezen belül sajátos interakciót és egyben *múlt-konstrukciót* jelent például az a jóslási helyzet, amelyben a *saját múlt*ról a másik jövőjén keresztül lehet beszélni. „Ráadásul egy olyan beszédhelyzetben, ami adott esetben otthonosabb a beszélő számára, amelybe ő hívja meg beszélgetőpartnerét, amelyben ő tudja berendezni a viszonyokat, amelyeket ekképp szimmetrikusként (sőt a saját maga javára aszimmetrikusként) élhet meg. kutatásunk mintha két helyen történt volna. Az egyik a.....megszólított idők világában, ezekben az interjúkban a múlt és jelen, az idő szakaszai egy lineáris folyamatba rendeződnek. A másik pedig azoknak a cigányoknak a Sarudjában, akik a kérdéseink által megszólított múltat a jelen viszonyaiban való mozgásként beszélnek el.” (Horváth Kata-Kovai Cecília (2007): Kulturális antropológiai kísérlet a roma (cigány) kollektív emlékezet kutatására – zárótanulmány 48. és 3.o.)

Magyargécen is rokoni szálak által összekötött közösségek éltek-élnek, a kutatás során mégis másfajta kép alakult ki. Ez részint abból fakad, hogy itt 1. a szokásokban rögzített hagyományok, a közösség életét-életmódját szervező (verbalizált és nem verbalizált) szabályok, tabuk stb. segítségével történt a múlt jelenének feltárása, majd 2. a helyi csoportok felbomlásának és újraszerveződésének a folyamatait helyeztük középpontba, és az emlékezet, illetve az emlékezeti formák folytonosságteremtő erejét is ebből a nézőpontból vizsgáltuk.

Az első szakaszban azonosítani lehetett olyan „kulturális tényeket”, amelyek a közösség tagjai számára evidenciaértékűek, anélkül, hogy megfogalmazódnának, vagy kialakulásuk és okuk nyomon követhető lenne. A társadalmi változások és a közösség tagjainak helyzetváltozása és helyzetfelfogása ellenére megfigyelhető folytonosság a szokások egy részének továbbélésében van jelen, a szokásszerű cselekvések és a hozzájuk kapcsolódó tiltások részint a társas viselkedéshez, a nemi szerepekhez, és a tisztasághoz kötődnek, de újradefiniálhatják a tényleges és a szimbolikus csoporthatárokat is. (Ilyen pl. az a jelenség, hogy az egyik régebben elbontott telep helyére épült új, konszolidált településrészhez vezető „cigánytat” ismét kitaposták, újraalkotva általa a hagyományos, kitérőutas telepet és az új telep és a község többi része közti közlekedést.)

A második szakaszban tanulmányozott, a magyargéci csoportokat összekötő *történeti* rendszer kívülről nézve bonyolultnak látszó, a valóságban egyszerű, világos szabályok szerint szerveződő, komplex képződmény volt. Lényegében kétféle kapcsolat-típusra épült, a lakóhely szerinti és a rokoni kapcsolatokra. „A lakóhely szerinti kapcsolat soha sem terjedt túl a szükséglet szerinti közös akciókon, következésképpen itt nem indulhatott be a *transzformáció*. A másik, ennél sokkal erőteljesebb kapcsolattípus a párhuzamos és csereházasságok által megerősített, kettős csoporttagságokkal átszőtt rendszereket, szerencsés esetben hálózatokat hozott létre. Minden csoport tagja volt egyrészt egy olyan szoros kapcsolatokat ápoló rokoni hálózatnak, amelyben helyenként szinte elmosódtak a csoporthatárok, és tagja volt egy lakóhely szerinti, lazább kapcsolatokat fenntartó, funkcionális közösségnek. Ha véletlenül valamely csoport nélkülözötte a két hálózat valamelyikét, az vagy integrálódott valamely ép közösségbe, vagy *szétszóródott*, és részenként integrálódott.Csak az életképes, erős közösségek maradhattak együtt. Lényeges szempont viszont, hogy az elutasítás ugyanolyan fontos rendszerképző eleme volt ennek az integrációnak, mint az elfogadás.” ((Romano Rác Sándor (2009): *Közösség és emlékezet*. In: *Cigányokról- másképpen*. Budapest, Gondolat, pp.13-58. 31.p.) A paradoxon, hogy a romani kultúra közösségeinek integrációjában egyaránt fontos szerepe van az elfogadásnak és az elutasításnak, látszólagos. A romani kultúrában ugyanis a tapasztalás és *emlékezés mindig személyes*, sohasem homogenizáló, és nem univerzális. Nem lépi át a csoporthatárokat, amelyeken belül viszont minden *egyéni emlékezés* egyszersmind *közös is*.

A csoportok szóródását és az ekképp történő alkalmazkodást az *emlékezet sajátosságai* támogatják. Nem arról az emlékezéstről van szó, amely együtt jár a felejtéssel, vagyis amit rögzíteni kell, hanem olyan bevésődések összegéről, amely a kultúra létezésének a feltétele. „Nevezhetjük *nemzedéki emlékezetnek* is, amely az időben keletkezik és múlik el. Ha hordozói meghalnak, új nemzedék lép a színre, amelynek egyrészt új az emlékezete, másrészt átveszi az előző generációtól a fontos, a *funkcionális* elemeket. Az ily módon képződött emlékezési terek folyamatosan, ciklusokban váltják egymást. Minden ilyen emlékezési tér három nemzedéket foglal magában, miközben a ciklusváltás

nemzedékenként történik, a gyakorlatban hasznosuló tudások folyamatos halmozásával. (Romano Rác Sándor (2009): Közösség és emlékezet. In: Cigányokról másképpen. Budapest, Gondolat, pp.13-58. 18.p.)

A tudásátadás személyes *mintaadáson* keresztül történt, a *rituális* cselekvések időben, helyben és a megvalósítás módjában történő pontos ismétlése garantálta a folytonosságot, a csoportidentitást. Ez a rituális koherencia sérült meg a 20. század második felében, az esetek többségében kényszerűen és radikálisan, fokozatok nélkül. „Az azóta felnőtt generációk ma már nem emlékeznek a pontosan ismétlődő rítusokra, az identitást megalapozó közös akciókra, és természetesen ezzel együtt elszállt a csoportkohézió is. Tudatállapotuk immár teljes körűen nélkülözi a csoportélményeket, identitásuk válságban van vagy már kicserélődött.a hagyományos közösségi viszonyok teljesen összekuszálódtak....” (Romano Rác Sándor (2009): Közösség és emlékezet. In:Cigányokról másképpen. Budapest, Gondolat, pp.13-58. 22.p.)

A családkutatás

Mivel arra törekedtünk, hogy a cigánycsaládok szerveződésében, életformájában, szokásaiban bekövetkezett változásokat összevessük a nem cigány családok átalakulását jellemző nagyobb tendenciákkal, *egységes* elméleti háttérrel kellett biztosítanunk, amit egyfelől a *modernitás-hibriditás*, másfelől a *szimbolikus család-elméletek*, harmadsorban a *családtörténeti* kutatások eredményeiből alkottunk meg.

Az interjúkat és a megfigyelések eredményeit⁵ elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy a roma családoknak van egy igen *jelentős* munkásokból, volt-munkásokból, kisvállalkozókból álló, jórészt asszimilálódott *csoportja*⁶, amelyben az átalakulások alapfolyamatai nagy időeltolódásokkal ugyan, de

⁵ A kutatásban Károlyi Júlia, Kéri Rita, Pálos Dóra és Szalay Andrea vett részt.

⁶ Külön csoportot képviselnek a sajátos, állandóan változó nagycsaládi rendszerrel jellemzett családok. Sok szempontból hasonlítanak azokra a régi cigánycsaládokra, amelyekben nem volt kialakult rituálé, nem voltak merev szabályok és elvárások, de a hasonlóság csak részleges. Azokban ugyanis egy közösség szabályozta a viselkedést, az jelölte ki a határokat. Ez utóbbiakban viszont a nagyvárosba került, de a városi élet peremére szorult, a modernizáció áramlatainak szélén sodort, de annak lehetőségeitől megfosztott -nagyon szegény és magukra maradt- családokról van szó. Vagy nincs, ami a szülők gyerekkori szocializációját átértelmezzé, ezért adott helyzetben a tanult reakciók-geztusok lépnek életbe, vagy a napi kényszer és a napi alkalmazkodás szabja meg a családi élet számos elemét, így ezekben a családokban visszaköszön valami a régi, a gyereket szabadjára engedő cigánycsaládból

Részben más képződmény a tehetősebb, önálló vállalkozókból álló, a saját kulturális elemeket és identitásukat erőteljesebben őrző csoport is, mely modernizálódik ugyan, de nagyrészt megmarad a nagycsaládi rendszeren belül. „A szolidaritás legfontosabb köre a kiterjedt család, ami a gyakorlatban általában az egyén és házastársa nagyszüleit, szüleit, testvéreit, unokatestvéreit és az ő házastársaikat és gyermekeiket jelenti. Ez az a közösség, akiktől az egyén bármilyen probléma esetén segítséget várhat és akiket maga is segíteni köteles. A gyerekek nap mint nap tanúi lehetnek, milyen rendkívül intenzív kapcsolatban állnak egymással ennek a csoportnak a tagjai, akik valósággal egymásnak adják a kilincset a sűrű látogatásokkor, még akkor is, ha két sógornő félórás kedélyes kávézásához egyiküknek kétszer félórát kell utaznia és ennek megfelelő mennyiségű benzint elhasználnia. A gyakori együttléttel jár a javak és információk folytonos áramlása is, amelynek a gyerekek is aktív részesei hírvivőkként és a folyamatos ajándékozások és kunyerálások haszonélvezőiként és

lényegében nem különböznek a nem roma családokban végbemenő változásoktól. Azok az általános tendenciák, amelyek a nem cigány családokat is átfórták, ezeknek a cigánycsaládok esetében is (egy képzeletbeli változás és folytonosság tengelyen elhelyezhető) *hibrid kultúrákat eredményeztek*.

A családon belüli változásoknak egyik tipikus fordulata során a szülők szocializációját a ma *tradicionálisnak nevezett modern* család egyes sajátosságai váltották fel. Azé, amelyben az apa a kenyérkereső családfő, az autoritás legfőbb megjelenítője, ahol a gyerek helyes viselkedését és szabadidejét megfogalmazott elvárások és korlátok jelölik ki, ahol a rend, a kötelezettségek teljesítése, a tisztesség és az alkalmazkodás nagyon fontos értékek. A felsoroltak közül a szocializációban leggyakrabban a korábban ismeretlen *nevelési „elvek”, a határok kijelölése, a szigor, a viselkedést befolyásoló hagyományos kontroll mechanizmusok* fordultak elő.

De a „*hagyományos család*” sem tiszta formában lépett a korábbi család helyébe, az egyes *családok hagyományai, a tradicionális és a nem tradicionális modern* családi élet elemei egymásba fonódva, *hibridizálódva* alkotják az általunk megismert cigánycsaládok többségének a szocializációs rendszerét.

A hibridizáció egy sajátos formájában a látszólag hasonló jelenségek egészen más jelentéseket hordoznak. A generációs váltások során nem egy családban a ma fiatalabb korosztályt már távol tartották a napi problémáktól, és máskülönb is megtörtént a *szülői és a gyerekvilág különválasztása, miközben más-más történeti idők jellemző mintái és életformaelemei egymásra lapolódtak*, pl. a gyerek korábbi dologtalansága átcsúszott a gyerekek kímélésének modern mintájába, az egykori engedékenységek és az elvárások hiánya átfedésbe kerültek a permisszív neveléssel és a nem megfogalmazott elvárásokkal, vagy a premodern szabadságra és függetlenségre nevelés találkozott a mai önállóságot célzó nevelési szokásokkal, módszerekkel.

A változások egy *sűrített* időben zajlottak/zajlanak, egyidejűleg a régi közösségek felbomlásával, a csoportkultúrák védő-erejének meggyengülésével, ezért a nagytársadalomból érkező hatásoknak védtelenül kitett családok között nagyobbak lettek a különbségek, mint a nem cigány családok között, s ezeket a különbségeket aztán az ipari munkástársadalom növekedése és széthullása tovább erősítette. De ugyanazok a társadalmi változások másként alakították a budapesti, másként a zalai és a magyargéci családokat, miáltal újabb különbségek jöttek létre. A sokféleség a családi élet minden szintjén megjelenik, amiért is a *hibrid változatok száma „végtelen”*.

hivatkozási alapjaként.Kérdőíves vagy interjú módszerekkel végzett kutatások során persze általában a cigány szülők is sietnek hangsúlyozni, milyen fontosnak tartják az iskolát és milyen hasznosnak az ott megszerzhető ismereteket, hiszen erre a kérdésre nyilvánvalóan így illik válaszolni. Azokban a valós élethelyzetekben azonban, amikor választási kényszer áll elő, a döntést nem az interjúkészítő kutató elvárása, hanem a jövőbeli lehetőségek ésszerű felmérése határozza meg. Hosszú távon ugyanis ezek a választások nagyon is jól illeszkednek a cigány közösség mindennapjainak a világához, ahol a rokonsági csoport és a helyi közösség szolidaritása jelenti az egzisztenciális biztonság igazi alapját, amelyre sokkal nyugodtabban lehet hagyatkozni, mint a munkaerőpiacra vagy a szociális ellátórendszerre, amelyet távoli, átláthatatlan erők és folyamatok alakítanak, szemben a valamennyi tagjának életében kézzelfoghatóan jelenvaló, szabályozó és segítő közösséggel.” (Károlyi Júlia (2009):hanem az életnek...In: Cigányokról- másképpen. Budapest, Gondolat, pp. 144-182. 176-177.p

A nagyszámú változat ellenére érdemes megnevezni néhány fontosnak tűnő tendenciát és a szocializáció néhány jellegzetes vonását:

Családnagyság, családszerkezet

Az átlagos családnagyság nagyobb, mint a nem cigány családotokban, de két *korcsoport* közötti időszakban (1946-1976 között és 1976 után születettek) nagyot változott, és különösképpen a budapesti családokban jelentősen csökkent (a különbség 4,7 fő), vagyis a *családnagyság* tekintetében a *cigány és a nem cigány családok közelebb kerültek egymáshoz*.

A nagyszülők, a teljes többgenerációs család hiányát (korai mortalitás) több összekapcsolódó *horizontális* kapcsolatrendszer kompenzálja, ami részint a testvérek-féltestvérek közötti kötődésre és szolidaritásra épül, a szimbolikus rendszerben a (szülők és a saját) testvérek, féltestvérek, unokatestvérek jelentik a biztonságot és – akár élnek vele akár nem- a menekülést vissza a faluba, pl. arra az esetre, ha a budapesti lét teljesen ellehetetlenül, vagy Pestre, ha a falusi élet és megélhetési lehetőségek válnak tarthatatlanná. Mindezzel együtt a családok széthullásának tendenciái is érzékelhetőek (individualizáció), nem egy esetben a társadalmi-gazdasági különbségek választóvonalaként működnek a testvérek között, és kérdés, hogy nem lépik-e át a „testvériség” egykor általános törvényét.

Nevelés

A szakirodalommal ellentétben egyáltalán nem általános, hogy a szülők ne korlátoznák gyerekeiket, vagy hogy tartózkodnának a büntetéstől, a fizikai erőszaktól. Inkább arról van szó, hogy a szülők közt szereposztás van az autoritás gyakorlásában (ahol az apa szigorú, az anya engedékenyebb, és fordítva), vagy ami még fontosabb a tilalmak a családi értékrend legkritikusabb pontjain lépnek életbe, ott, ahol megszűnik a közvetlen ellenőrzés lehetősége, mert a gyerek kimozog a család = rokonság kötelékéből. Így pl. még azokban a családokban is, melyekben (a közösségen-rokonságon-családon belül) a gyerekeknek szabad-önálló mozgásterük van, nagyobb lányok esetében erős szülői tilalmak övezik és büntetés követi a fiúkkal való találkozást (nemiség).

Van ugyan példa rá, de a fiúk elsőbbsége sem egyöntetűen jellemző, mint ahogy az sem, hogy a nemi szerepszocializáció a hagyományos módon történne. Nem kérdőjeleződött meg ugyan, hogy a nők elsődleges dolga a családról és a gyerekekről való gondoskodás, de a munkamegosztás során a férfiak-fiúk is sokszor bevonódnak a régebben egyértelműen nőinek tartott munkákba (takarítás, főzés stb.) Az irodalommal és a hiedelmekkel ugyancsak szemben mintha az iskolához való viszony is másként alakult volna. Azzal együtt, hogy a tanuláshoz eltérő a perspektívája- még az analfabéta szülők is fontosnak tartották, hogy a gyerekek iskolába járjanak, és tanuljanak, a tanultabbak közül pedig többen rendszeresen ellenőrizték a leckét. Nem tudni, hogy a szülői és gyerekszerep változásának tudható be (modernizáció?),

vagy másnak, de nem egy szülő a köteles idősebbeknek kijáró tisztelet elé helyezte a szeretetet, érzékenyen követi gyerekei növekedését, azok életkori problémáit, és az életkorral párhuzamosan differenciáltan alakítja a határokat és az elvárásokat stb. Ami úgy látszik, mind a zalai mind a budapesti és magyargéci családok időtálló közös vonása, az a féltés (a családon kívüli világ veszélyeitől, a rossz hatásoktól, a rossz társaságtól), illetve az, hogy a rokon felnőtteknek és /vagy a nagyobb rokongyerekeknek (unokatestvérek) - nagyobb testvéreknek (amint már említettük) fontos szerepük van a kisebbek felügyeletében, segítésében

Iskoláztatás

A szülők többsége függetlenül attól, hogy járt iskolába vagy sem, támogatta gyerekeit a tanulásban, számon kérte az iskolai feladatok teljesítését, mi több büszke volt arra, ha gyerekei jól szerepelnek, iskolai versenyen vesznek részt stb.⁷ Mindössze néhány család volt, ahol nem ezt tapasztaltuk, azokban, ahol semmiféle külső rend nem szabályozta a mindennapokat (a gyerekek szabadon kószáltak, akkor ettek, amikor hazamentek és akkor ha volt mit stb.), vagyis az iskola iránti közömbösségnek semmiféle külön jelentést nem tulajdoníthatunk. A skála másik végén az az ugyancsak néhány család foglal helyet, amelyekben a gyerek dolga viszont *kizárólag* a tanulás volt: így tehát sehol sem talákoztunk azzal, hogy a szülők az iskolát kultúrájukat fenyegető, ellenséges intézményként fogták volna fel. Ez utóbbi állítást az is alátámasztja, hogy a *ballagás* vagy a *szalagavató* kiemelt családi esemény lett, és -ellentétben a nem roma családokkal- kellékeivel együtt az ünnep fogalomkörébe került.

A nem roma népességhez hasonlóan, három generáció alatt a romáknál is megnőtt az iskolázottság. Az ötvenes-hatvanas években születettek szülei között még sokan analfabéták voltak. A középgeneráció⁸ közt elég tipikus a nyolc osztályos végzettség (aki kimaradt többnyire családi okból nem végezte el a nyolc osztályt), néhánynak szakmája, egy-egynek érettségije van. A harmadik generáció többsége szakmát tanult vagy arra készül, elvértve középiskolát végez, akik nem állnak meg a szakmatanulásnál, főiskolán tanulnak tovább. A folyamat tehát (legyen bár a szakmatanulás a fő irány, és menjen végbe néhány évtizeddel később, mint a nem cigányok körében), a meghosszabbodott iskolai évek és az iskolai végzettség növekedése felé halad: az *iskolai tanulás* a romák között is elfogadottá vált. Ugyanakkor a változás ellenére a horizontot leggyakrabban ma is a szakmaszerzés jelenti

A preferált szakmák (kőműves, lakatos, villanyszerelő, pincér, fodrász, nővér, gyerekgondozó) többnyire a *hetvenes évek vidéki munkás* csoportjaiban jellemző szakmaválasztást idézik, a hetvenes évek vidéki boldogulási stratégiáit követik. A biztonságon és a (ma már igencsak kérdéses) megélhetésen túl

⁷ Felmerülhetne, hogy az emlékezést ezen a ponton nagyban befolyásolja az, ahogy a kutatás résztvevői jelenleg gondolkodnak az iskoláról, ennek azonban ellentmondanak azok az életszerű részletek, amelyek a gyerekkor felelevenítésekor előbukkantak.

⁸ Azok, akik a hetvenes években vagy a nyolcvanas évek elején születtek.

kitűnnek a szakmatanulás identitásképző elemei, valamint az, ahogyan interjúalanyaink a szakmai képzettséget a beilleszkedés-elfogadás, valamint az alávetettség megszüntetése eszközeként fogják fel.

Ünnepek

A szocializáció szerves részét képezik az ünnepek, a régi és az újonnan alakuló hagyományok. Az ünnepek a régi idők és az új idők találkozási pontjain elhelyezkedve mintegy közvetítő réteggként segítik a család bekapcsolódását a nagytársadalom egyes szegmenseibe, majd az így kialakult pozíció internalizálásán, valamint a hagyományokon keresztül a családi és az egyéni identitás alakulásában töltenek be fontos szerepet. A családi ünnepekben részben a kulturális átvétel során formálódó szokások, részben a saját kulturális hagyományok ötvöződnek. Nincs ez másképpen a cigány családokban sem. Ami más, az kézenfekvő: a minden családra jellemző sajátos változatba újra felfedezve vagy meggyengülve, tudatosan vagy észrevétlen, cigány szokások szövődnek. Azt egyik interjúalanyunk így fogalmazott: „*Esténként (az emberek) kiültek énekelni, táncolni, citerázni Ma már ezek nem nagyon működnek egyes családokon belül sem. Én próbálom a jobbakat (mármint hagyományokat) behozni a családba.....*”

Történelem és történet örökítés. Múltkonstrukció

Sokan még jelenleg is azt gondolják, a cigányok csak a mában élnek, nincs sem jövőképük sem múlt-tudatuk. Kutatásunk ezt is cáfolni látszik. A kutatásban résztvevő családok között – csakúgy mint a nem roma családokban, van ahol *mesélnek*⁹, van ahol nem. Ahol igen, ott egyértelműnek tűnik a múlttal való kapcsolat, még akkor is, ha csak mesemondásról van szó. A nemrégiben még teljes mértékben orális cigány kultúrában ugyanis a meséket valakitől hallani és tanulni kellett, felidézésük személyes élményekhez kapcsolódik, és bárha közvetlenül megfogalmazottan nem is, a meseszöveg sémái és felidézett érzelmek a közelmúltat és a régmúltat összekapcsolva a múltbeli élményeket is közvetítik.

A történetek más csoportja a tűz körül vagy az udvarban elmesélt *csodás történet*, szellemekkel, misztikus elemekkel, régi nagy cigány verekedésekkel

A történetek megint más típusa a saját *élettörténetből* felbukkanó, a közelmúltra vonatkozó *narratíva*. A nagyobb témák: a cigány hagyományok, a pénz, a szegénység, a háború, és a roma holocaust, a Porajmos. Felesleges bizonyítani, hogy régi cigányéletre, hagyományokra vonatkozó történetek nemcsak folytonosságot teremtenek, tudatosítják a változásokat és erős identitásképző funkciójuk is van. A nagytörténelem és a személyes történelem találkozását megörökítő történetek ismeretlen világokba és viszonyokba nyújtanak betekintést, átélhetővé teszik a szenvedést, a hősiességet,

⁹ Itt nem a könyvből felolvasott meséről van szó, bár a fiatalabb generáció gyerekkori családjában már előfordul az elalvás előtti esti mese.

ügyességet, helytállást stb.. Kitérítik a tapasztalati teret, ok-okozati viszonyokat teremtenek, továbbá új megértéssel és mintákkal gazdagítják a család *szimbolikus* világát.

A szegénység narratívák más funkciót töltenek be, mint huszadik század sorsfordító vagy traumatikus eseményeihez kötődő epizódok, a gyerekkori szegénység emlékképeivel a család aktuális helyzetét értelmezik. A jelen helyzet értelmezése szempontjából hasonló szerepe van azoknak a meseszerű történeteknek, amelyek különlegességük folytán emelik ki a családot a többi közül (identitás), miközben egyszerre eredetmítoszok és az emberi természetről szóló példázatok.

A kognitív fejlődés kutatás

A tanulási stratégia

A kutatás egyik részeredményének tekinthető a *tanulási stílus és a tanulási stratégia* fogalmának újraértelmezése. A tervezés állapotában még a hagyományos és a szakirodalomban is elfogadott tanulási stílus-fogalomból indultunk ki. A kutatás első szakaszában azonban, amikor a tanulás stratégiájának fogalmát értelmeztük, olyan stratégia-modellt alakítottunk ki, amely tartalmazza a tanulási stílus fogalmát is. A stílus így olyan értelmezést kapott, amelynek lényege, hogy önmagában, a stratégia egyéb összetevőitől elszakítva nem is létezik, önmagában tehát, függetlenül a tanulás egyéb jellemzőitől nem is azonosítható, ennek következtében nem is mérhető. A stratégiákat olyan képződményeknek tekintettük, amelyekben az egyéni tanulási jellemzők is megnyilvánulnak, de nem csupán az egyénhez, hanem a feladathoz, a tanulási eseményhez kötöttek is, és amelyekhez ekképpen feladatmegoldásokon keresztül lehet közelebb jutni. A kutatáshoz kidolgozott feladatok alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a tanulási stratégia szempontjából három lényegesebb területen, *a szókincsben, a csoportba sorolásban és az analógiás következtetésben* gyűjtsenek adatokat. Ezekon kívül olyan feladatokat is tartalmaztak, amelyekhez *iskolai jellegű tartalmakban*, és olyanokat is, amelyeken az iskolaitól távoli, de a *mindennapi életben gyakori tartalmakban* kellett megoldást találni a gyerekeknek.

A vizsgálatban – bár voltak különbségek a cigány és nem cigány részminták között, ezek közül csak kevés bizonyult szignifikánsnak. Ugyanezeket az adatokat viszont településenkénti részmintákba rendezve, már több esetben szignifikáns különbségeket kaptunk. Az eredményeink megerősítik más kutatások más részterületeken megfogalmazott következtetéseit: a magyar iskolarendszerben nagyok az egyes településfajták és az egyes intézmények közti különbségek. Adatainkat hasonló szocio-kulturális háttérrel rendelkező, ugyanazon a településen ugyanabba az iskolába járó cigány és nem cigány tanulók vizsgálatából nyertük. Bár a választott minta nem tekinthető reprezentatívnak, a cigány tanulóknak az iskolai jellegű tevékenységekben elért szignifikánsan magasabb teljesítményéből, és a szókincsnél elért

magasabb átlagértékből arra következtethetünk, hogy tévesek azok az állítások, amelyek szerint a cigány tanulók szókincse és teljesítőképesége eleve gyengébb, mint nem cigány társaikét.

A gyerekek világról alkotott elképzelései- a tanulási potenciál

A tanulási stratégiák mellett vizsgáltuk a *roma* és *nem roma* gyerekek néhány, világról alkotott elképzelésének formálódását. Az elméleti kiindulópont az volt, hogy bár léteznek olyan általános tudáselemek, és így létezik a problémamegoldással kapcsolatban is olyan általános, minden esetre vonatkozó tudás (metakognitív tudás), amely nagy segítséget jelenthet egy-egy feladat megoldásában, de a konkrét cselekvésekben megnyilvánuló képességek alapvetően kontextus- és tartalomfüggőek. Ennek megfelelően, a gyermekek tanulási folyamatait, kognitív potenciálját úgy vizsgálhatjuk, hogy felmérjük, milyen elképzeléseik, milyen ismeretrendszereik épültek ki a világban tapasztalható folyamatokkal kapcsolatban, hiszen kognitív működéseiknek, így tanulási folyamataiknak is – ebben a paradigmában – ez adja az alapját. A tágabb problematikán belül a *roma* és *nem roma* gyerekek világról alkotott elképzeléseinek, azon belül is a *természetről* kialakított elképzeléseknek a vizsgálatát választottuk. A feladatok rendszere a gyermeki elképzelés-kutatás (gyermektudományi-, „children science” kutatás) hagyományai alapján épült fel. Hogy biztosíthassuk az összehasonlítás lehetőségét, beépítettük egy korábbi kutatásban kidolgozott feladataink egy részét.

A kutatás eredményei azt sugallják, hogy a *roma* gyermekek természettel kapcsolatos elképzelései, tanulási folyamataikat meghatározó tudásrendszerei nem különböznek lényegesen a *nem roma* gyermekek hasonló tudásrendszereitől. Az esetlegesen meglévő különbségek semmiképpen nem befolyásolják negatívan a tanulók iskolai tanulási folyamatait. Lényegében nem találtunk a *roma* gyermekekkel kapcsolatosan olyan jelentős lemaradást, amely indokolhatna bármilyen *negatív* értékítéletet a *roma* tanulók tanulási lehetőségeit, *tanulási potenciálját* illetően.

Néhány területen voltak markáns különbségek *roma* és *nem roma* tanulók között. Ezek azonban nem oly nagy számúak, és nem olyan természetűek, hogy az iskolai tanulás során lényeges akadályt képezzenek. Inkább a hétköznapi élettől távolibb témákról (az élet értelmezése, kozmológiai kérdések, a fény természete) van szó, amelyek valószínűleg nem játszanak döntő szerepet az alapvető kompetenciák iskolai fejlesztése szempontjából. Mintha a *roma* tanulók jobban vonzódnának a gyakorlatiasabb kérdésekhez közelebb álló, azok megválaszolását jobban elősegítő háttértudás konstrukciójához. Ez azonban a *roma* és a *nem roma* gyerekek iskolai nevelésében semmiképpen nem tekinthető mély, áthidalhatatlan szakadéknak.

A kutatási eredmények hasznosítása

Mivel kevés a roma-nem roma összehasonlító vizsgálat, a kutatás egyik alapkérdése a különbségek-hasonlóságok feltárására irányult.

A jelen kutatás családkutatási eredményeinek értelmezéséhez és a családváltozási tendenciák összehasonlításához szükségesnek látszott, hogy közvétegyük az előző –nem roma családok körében végzett – többgenerációs családkutatás eredményeit. A 2007-ben megjelent *Családok távolból és félközélből*¹⁰ c. könyv, több egyetemen ajánlott,¹¹ széles körben használt olvasmány, hasonlóképpen az alig néhány hete publikált *Cigányokról- másképpen*¹² c. tanulmánykötethez, mely jelen kutatás legfontosabb eredményeit foglalja egybe.

A kutatás tapasztalatai és az összegyűjtött empirikus anyag egy része már menet közben minden szinten beépültek az egyetemi képzésbe. A kutatás során készült családinterjúkat például több kurzuson sokféle formában használjuk mind a tanárképzésben, mind más szakos alapképzési- és mesterkurzusokon, valamint egyéb programokban (pl. pedagógia, interkulturális pszichológia és pedagógia). A kutatás során kidolgozott interjútervek, feladatlapok stb. további kurzusokhoz és további vizsgálatokban is felhasználhatók.

¹⁰ A könyv az előző –nem roma családok körében végzett – többgenerációs családkutatás eredményeit tartalmazza.

¹¹ Boreczky Ágnes-Földes Petra- Gyebnár Viktória- Solymosi Katalin (2007): *Családok távolból, és félközélből*. Budapest, Gondolat K.

¹² Boreczky Ágnes (szerk. 2009): *Cigányokról- másképpen*. Budapest, Gondolat K.